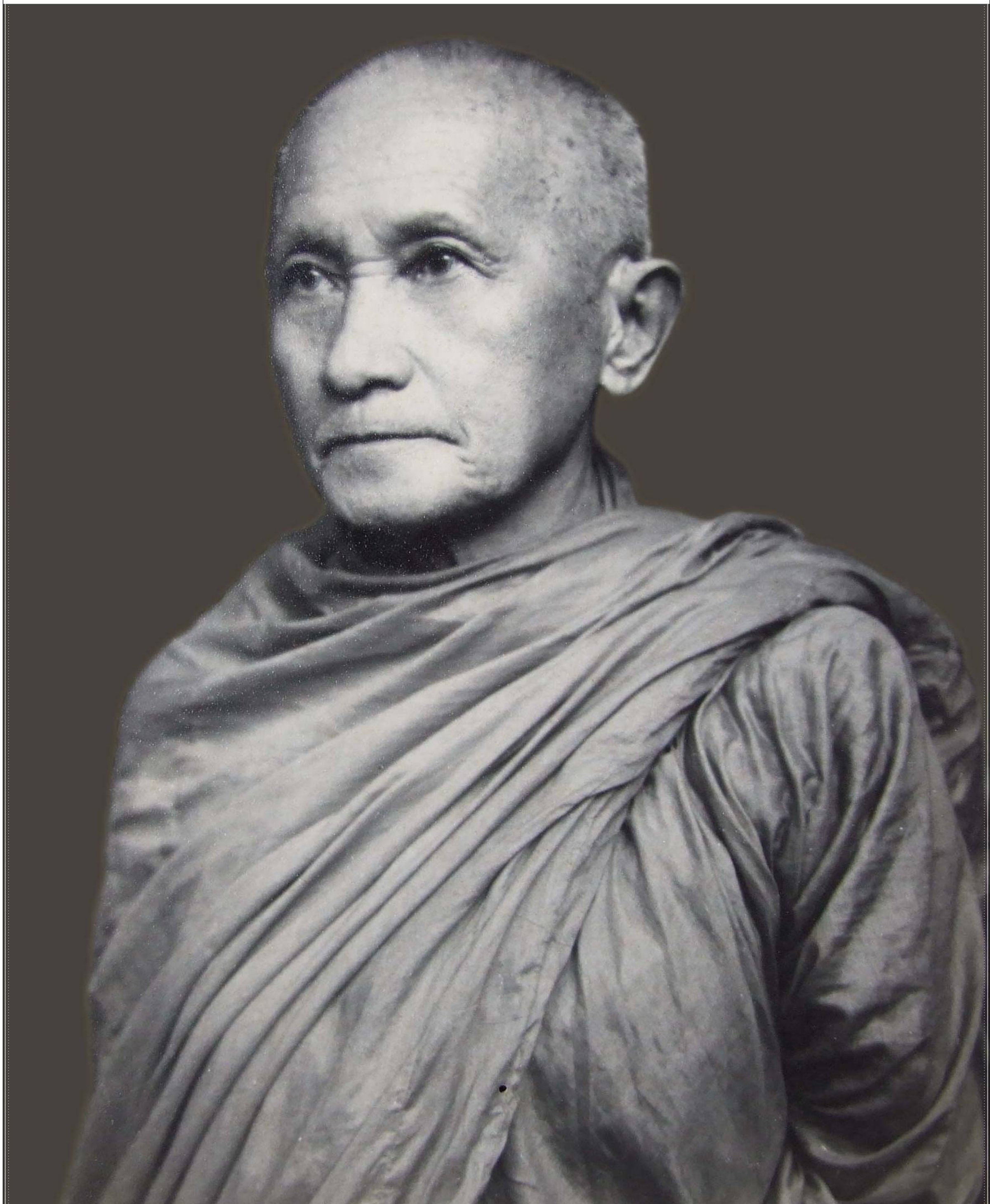
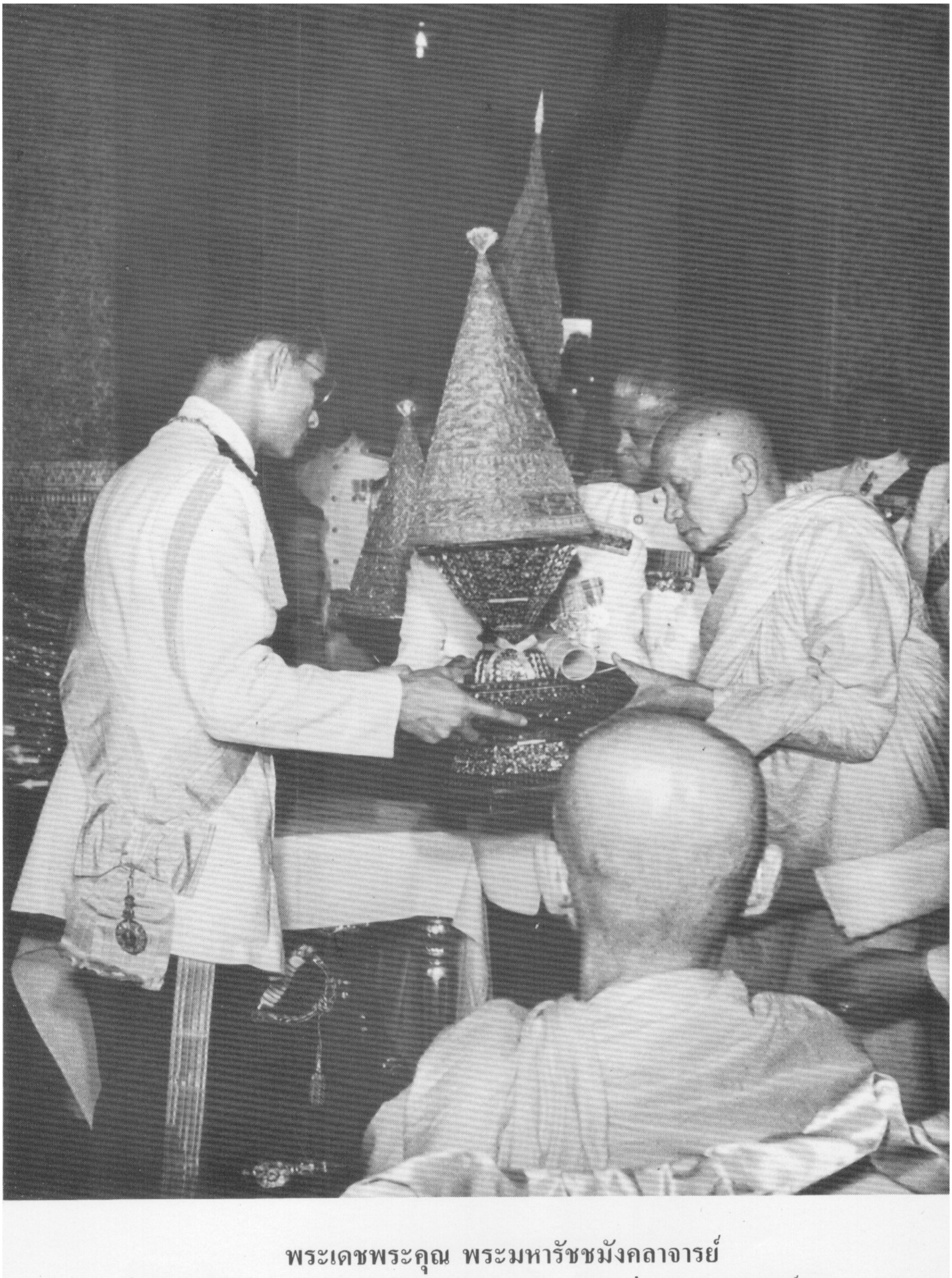
พระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสกเถร)

อดีตเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

พระเถระผู้มีคุณูปการที่มากยิ่งต่อคณะสงฆ์ไทย คณะธรรมยุต
คณะสงฆ์ธรรมยุตจังหวัดระยอง และวัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ

พระเดชพระคุณ พระมหารัชชมังคลาจารย์
รับพระราชทานหิรัณยบัฏ พัดยศ ไตร เครื่องยศสมณศักดิ์
จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เนื่องในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๐๖

เถรประวัติ

นามตามจารึกในหิรัญยบัฏ

พระมหารัชชมังคลาจารย์ วิมลญาณอุดม พรหมจารีพรตนิวิฏฐ์ พุทธศาสนกฤตยาทร ธรรมยุตติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี สถิต ณ วัดสัมพันธวงศ์วรวิหาร พระอารามหลวง

นามเดิม เทศ

นามสกุล วิทยานุกรณ์

นามฉายา นิทฺเทสโก

นามบิดา หมื่นศิรินรา (อ่อง วิทยานุกรณ์)

นามมารดา นางศิรินรา (กรอง วิทยานุกรณ์)

ชาติกาล วันเสาร์ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๗ ปีจอ ตรงกับ วันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๔๒๙

ชาติภูมิ บ้านนาซา ตำบลปากน้ำประแส อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

มีน้องชาย–หญิง ร่วมบิดา–มารดาอีก ๖ คน คือ

ชายชื่อ	แถว วิทยานุกรณ์	ถึงแก่กรรม
หญิงชื่อ	ถิว (วิทยานุกรณ์) ราญรอน	,,
หญิงชื่อ	ละม้าย (วิทยานุกรณ์) วงศ์แววดี	,,
หญิงชื่อ	ละเมียด (วิทยานุกรณ์) กสิกรรม	

หญิงชื่อ ระเบียบ (วิทยานุกรณ์) การุณ

หญิงชื่อ วาย วิทยานุกรณ์

ปฐมวัยและการศึกษา

เบื้องต้นศึกษาอักขรสมัยอยู่กับบิดา ต่อมามีอายุพอสมควร คือ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๙ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ ไปอยู่เรียนหนังสือกับพระครูสังฆการบูรพทิศ (เคลิ้ม) เจ้าอาวาสวัดสมมติเทพฐาปนาราม (วัดแหลมสน) ผู้เป็นลุง ถึง พ.ศ. ๒๔๔๑ มาอยู่วัดรังษีสุทธาวาส พระนคร กับพระภิกษุปานและพระภิกษุเฟื้อ ได้ระยะหนึ่ง ป่วยเป็นไข้จึงกลับไปอยู่บ้านที่อำเภอแกลง พ.ศ. ๒๔๔๒ เมื่อหายไข้แล้ว ได้เข้าเรียนหนังสือไทยและสอบไล่ได้ชั้นมูล ๑–๒–๓ ได้ ที่โรงเรียนวัดโพธิทอง อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

พ.ศ. ๒๔๔๓–๒๔๔๔ มาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร กับพระสุคุณคณาภรณ์ คือ เจ้าพระคุณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว. ชื่น นภวงศ์) ได้ศึกษาและสอบประโยคประถม ๑–๒–๓–๔ ได้ที่โรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร

พ.ศ. ๒๔๔๕ เรียนและสอบประโยค ๑ ได้ที่โรงเรียนสายสวลีภิรมย์ (โรงเลี้ยงเด็ก)

พ.ศ. ๒๔๔๖–๒๔๔๗ ไปเรียนชั้นมัธยมศึกษาที่โรงเรียนวัดสุทัศน์เทพวราราม และสอบประโยค ๒ ได้ที่โรงเรียนวัดราชบุรณะ เป็นอันจบการศึกษาในสมัยนั้น

ขณะที่อยู่วัดบวรนิเวศวิหาร กับพระสุคุณคณาภรณ์ หรือ เจ้าพระคุณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์นั้น ท่านมีโอกาสได้เฝ้ารับใช้ในเจ้าพระคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสอยู่เสมอ เจ้าพระคุณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พิจารณาเห็นว่า เจ้าพระคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯลฯ ทรงพอพระหฤทัย จึงนำไปถวายตัวเป็นมหาดเล็กอยู่ในสำนัก ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า พระองค์นั้น

ครั้นจบการศึกษาอักขรสมัยแล้ว เจ้าพระคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระกรุณาโปรดให้ท่านเข้าทำงานในหน้าที่เลขานุการในพระองค์ ผู้ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ทั่วสังฆมณฑล ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา นับว่าท่านทำการงานรับใช้พระศาสนามาตั้งแต่ยังมิได้อุปสมบท

ระหว่างนั้น ท่านตั้งใจจะศึกษาวิชากฎหมาย ได้เตรียมตำราเรียนตลอดจนเครื่องแต่งกายไว้พร้อมแล้ว เผอิญเป็นไข้หวัด มีอาการมากจนอาเจียนเป็นโลหิต คิดว่าตัวจะต้องตาย แต่เมื่อค่อยทุเลา เกิดศรัทธาปรารถนาจะอุปสมบทเสียก่อนสัก ๓ พรรษา เมื่อลาสิกขาแล้วจึงจะเข้าเรียนกฎหมายตามที่ตั้งใจไว้ต่อไป

อุปสมบทและการศึกษาพระธรรมวินัย

เมื่ออายุครบอุปสมบทแล้ว เจ้าพระคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า

ทรงรับเป็นองค์อุปถัมภก โปรดจัดการอุปสมบทให้ โดยพระองค์ทรงเป็นพระอุปัชฌายะ และทรงโปรดให้ เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระญาณวราภรณ์ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ อุปสมบทกาลเมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๙ ณ พัทธสีมาวัดบวรนิเวศวิหาร

ในระยะแรก ศึกษาพระธรรมวินัยตามธรรมเนียมของภิกษุใหม่ในสำนักของสมเด็จพระอุปัชฌาย์บ้าง ในสำนักของสมเด็จพระกรรมวาจาจารย์บ้าง เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในทางปฏิบัติ ความตั้งใจที่จะลาสิกขาออกไปศึกษากฎหมายเพื่อความเจริญในทางโลกจางไป จึงสละตำรากฎหมายและเครื่องแต่งกายที่เตรียมไว้จนหมดสิ้น คิดว่าเมื่ออยู่ในหมู่คณะครบ ๕ พรรษา ได้นิสัยมุตก์แล้ว จะกราบทูลลาสมเด็จพระอุปัชฌาย์ ออกจากหมู่แสวงหาที่สงบ เจริญสมณธรรมตามอัธยาศัยต่อไป

แต่การมิได้เป็นไปตามที่ท่านคิด ทั้งนี้เนื่องมาจากพระโอวาทของสมเด็จพระอุปัชฌาย์ ที่ทรงประทานแก่ พระมหาวัน วัดมกุฏกษัตริยาราม มีความเกี่ยวเนื่องคล้ายคลึงกับความนึกคิดและชีวิตของท่าน เมื่อใคร่ครวญไป ทำให้ต้องคำนึงถึงตัว ถึงความเป็นอยู่เนื่องด้วยผู้อื่น และอะไรต่ออะไรอีกหลายเรื่อง ที่สุดความที่ตั้งใจไว้ก็เป็นอันต้องระงับไปอีก ปลงใจว่าจะทำไปตามอำนาจแห่งเหตุ จึงยอมรับตำแหน่งฐานานุกรม ช่วยทำการงานของหมู่คณะ ตั้งใจศึกษาพระปริยัติ

ธรรมจนแปลหนังสือได้ แต่ก็ไม่มุ่งหมายที่จะเข้าสอบเอาประโยคประธาน เพราะต้องการแต่เพียงศึกษาเพื่อคุ้มตัว และพอรับใช้ในหมู่คณะให้สมกับเวลาที่ผ่านไปเท่านั้น

หน้าที่การงานสมัยเมื่ออยู่วัดบวรนิเวศวิหาร

เป็นเลขานุการในพระองค์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

เป็นเลขานุการพิเศษ เกี่ยวกับการเปิดสอบธรรมสนามหลวงหลายศก

ทำหน้าที่แนะนำ ผึกหัดหน้าที่เลขานุการให้แก่พระเปรียญบางรูปตามที่รับสั่ง

ทรงตั้งให้เป็นกรรมการผึกอบรมพระนวกะในวัดบวรนิเวศวิหาร

เป็นกรรมการวัดบวรนิเวศวิหาร

เป็นเลขานุการพิเศษ ตามเสด็จตรวจการคณะสงฆ์เป็นลำดับมา แม้จะย้ายมาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์แล้ว ก็ยังทรงโปรดให้ทำหน้าที่เลขานุการพิเศษตามเสด็จตรวจการอีกหลายครั้ง

เป็นบรรณารักษ์ห้องสมุดมหามกุฏราชวิทยาลัย จัดระเบียบหนังสือต่าง ๆ ตามชนิดและประเภท

เมื่อพรรษา ๙ ทรงโปรดให้ย้ายไปเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส

ต่อมา ทรงโปรดให้ย้ายกลับมาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ด้วยมีพระประสงค์จะส่งมาเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ตามที่พระพินิตวินัย (แจ้ง ปิยสีโล) เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ สมัยนั้นทูลขอ ตามความละเอียดในพระมหาสมณลิขิต ที่ ๑๙/๑๐๐ ลงวันที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๔๔๙

หน้าที่การงานเมื่อมาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์

เมื่อย้ายจากวัดบวรนิเวศวิหาร มาอยู่เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ในระยะแรกได้ทำหน้าที่สอนนักธรรมชั้นตรี - โท -เอก ตลอดจนสอนบาลีไวยากรณ์และแปลธรรมบทเบื้องต้น นอกจากนั้นได้จัดตั้งโรงเรียนราตรีสัมพันธวงศ์ สอนภาษาอังกฤษแก่เด็ก ๆ เป็นวิทยาทานด้วย

พ. ศ. ๒๔๖๐ พระพินิตวินัย เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ มรณภาพ ได้จัดการบำเพ็ญกุศล และขอพระราชทานเพลิงศพตามประเพณี ทรงโปรดให้เป็นเจ้าอาวาสครองวัดสัมพันธวงศ์ ตั้งแต่ศกนี้เป็นต้นมาจนถึงมรณภาพ เป็นเวลา ๕๐ ปี

การปกครองในวัด ได้จัดในรูปกรรมการโดยมีท่านเป็นประธานกรรมการ นอกจากนั้นได้ตั้งเจ้าคณะ เจ้ากุฏิ เจ้าหน้าที่ทำกิจสงฆ์ เจ้าหน้าที่การศึกษา ช่วยบริหารกิจการงานภายในวัด เป็นการฝึกหัดให้รู้จักทำหน้าที่ต่าง ๆ กันตามภูมิชั้นและความสามารถ

การศึกษาในวัด ท่านได้จัดการฟื้นฟูทั้งนักธรรมและบาลี จนมี

เปรียญประโยคสูงเกิดขึ้นมาก นอกจากนั้น ได้จัดหลักสูตรสวดมนต์ให้ภิกษุสามเณรที่มาอยู่ใหม่ได้ท่องบ่นทรงจำ แล้วทำการสอบเดี่ยวสอบหมู่ให้ได้เสียก่อน จึงรับเข้าเป็นภิกษุสามเณรในวัด ได้จัดให้ภิกษุสามเณรตั้งแต่พระเถระจนถึงนวกะ หัดเทศน์ปฏิภาณ เมื่อเวลาทำวัตรเย็นแล้ววันละรูปตามลำดับ หลังจากนั้นได้จัดให้มีการปฏิบัติ คือเจริญสมถกัมมัฏฐาน วิปัสสนากัมมัฏฐาน วันละประมาณ ๒๐–๓๐ นาทีเป็นอย่างน้อย

การสาธารณูปการ นับแต่ท่านเป็นเจ้าอาวาสมีอำนาจปกครองวัดโดยเด็ดขาด ก็ได้พยายามปรับปรุงบูรณะปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุในวัดโดยลำดับมา นับแต่สร้างกำแพงวัด สร้างกุฏิ สร้างห้องประชุม ห้องสมุด และที่สุดคือพระอุโบสถหลังใหม่ซึ่งกำลังก่อสร้างอยู่ขณะนี้ นับเป็นมหาปูชนียสถานที่ใหญ่โตกว้างขวาง ที่แปลกกว่าพระอุโบสถหลังอื่น ๆ ก็คือทำเป็นสามชั้น นับเป็นพระอุโบสถหลังแรกที่มีเกิดขึ้นในประเทศไทย แม้จะยังก่อสร้างไม่ทันสำเร็จเรียบร้อย แต่ท่านก็ได้วางรากฐานแนวทางไว้ให้ผู้อยู่ภายหลังได้ช่วยกันก่อสร้างต่อไปอย่างสะดวกสบาย เพราะผลประโยชน์รายได้ที่ท่านได้อุตส่าห์พยายามสร้างสมไว้ให้เป็นสมบัติของวัดจัดอยู่ในขั้นที่มั่นคงพอสมควร

การเผยแผ่ ท่านได้ช่วยเหลือการคณะโดยจัดส่งพระเถระที่อยู่ในสำนักนี้ ออกไปเป็นผู้ปกครองวัดต่าง ๆ ในตำแหน่งปกครองของท่านบ้าง ที่อื่น ๆ บ้าง หลายวัดหลายจังหวัดด้วยกัน โดยเฉพาะจังหวัด

ระยอง ท่านได้เป็นกำลังช่วยเหลือสนับสนุน ให้ได้สร้างวัดธรรมยุตขึ้นหลายวัด ถึงปัจจุบันมีจำนวน ๙ วัด คือ

๑. วัดจุฬามุนี ตั้งอยู่ที่อำเภอเมือง มีพระครูสังฆวิชิตสุกรี สัทธิวิหาริกของท่าน เป็นเจ้าอาวาส

๒. วัดศรีรัตนาราม ตั้งอยู่ที่ตำบลเชิงเนิน อำเภอเมือง วัดนี้เดิมได้ส่งพระมหาแสน กรุณาสโย อันเตวาสิกของท่านออกไปปกครอง มีตำแหน่งเป็นเจ้าคณะอำเภอจังหวัดระยอง ท่านผู้นี้เป็นผู้สามารถเป็นที่ไว้วางใจของพระเถระผู้ใหญ่ ได้ตั้งใจบริหารการพระศาสนา ปลูกศรัทธาปสาทะ ความเชื่อความเลื่อมใสในพุทธศาสนิกชนทั่วไปได้อย่างดี ได้รับสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ ที่ พระวุฒิสารโศภน แต่ก็น่าเสียดายที่ท่านผู้นี้ได้มรณภาพไปเสียก่อน ปัจจุบันนี้ ได้พระครูวินัยธรแพ้ม อภิรโต วัดหิรัญญิกาวาส จังหวัดชลบุรี ผู้เกี่ยวข้องในฐานะหลานศิษย์ ไปเป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาส และรักษาการเจ้าคณะอำเภอจังหวัดระยอง ด้วย

๓. วัดสนามรัตนาวาส ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง มี พระสมุห์ทองสุก ฐานานุกรมของพระวุฒิสารโศภน เป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาส

๔. วัดสารนาถธรรมาราม อำเภอแกลง วัดนี้เป็นวัดที่ท่านได้ให้ความอุปถัมภ์เป็นกรณีพิเศษ ได้พยายามชักชวนญาติมิตร ศิษยานุ-ศิษย์ บริจาคทรัพย์สินสร้างมหาอุโบสถ ใหญ่โตสวยงาม นับเป็นมหาปูชนียสถานที่เชิดหน้าชูตาของภาคตะวันออกได้เป็นอย่างดี ปัจจุบันนี้

ได้ พระครูสารธรรมพิทักษ์ (ไฉน ฐิตาภิญโญ) สัทธิวิหาริกของท่าน เป็นเจ้าอาวาส

๕. วัดสามัคคีคุณาวาส ตั้งอยู่ในเมือง วัดนี้มี พระปลัดเฉี่ยง ฐานานุกรม ของพระวุฒิสารโศภน เป็นเจ้าอาวาส

๖. วัดวโนภาสสถิตย์พร ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง ขณะนี้ได้ พระเจริญ เป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาส

๗. วัดสโมสรวิปัสสนา ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง มี พระครูสรพาจน์พิไล (เฉลา ตนฺติเวที) สัทธิวิหาริกของท่าน เป็นเจ้าอาวาส

๘. วัดโสภณวราราม ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านฉาง อำเภอเมือง เป็นวัดที่เพิ่งสร้างใหม่ ขณะนี้ได้ พระครูสมุห์อำนวย ฐานานุกรมของพระราชปัญญากวี เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ องค์ปัจจุบัน เป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาส

๙. วัดคีรีมงคล ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง เป็นวัดใหม่ ได้ พระมหาวิโรจน์ สุโชโต สัทธิวิหาริกของท่าน เป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาส

ตำแหน่งหน้าที่

พ.ศ.	๒๔๕๘	เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส
พ.ศ.	๒๔๕๙	เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์
พ.ศ.	๒๔๖๐	เป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์
พ.ศ.	๒๔๖๒	เป็นผู้ช่วยตรวจการคณะสงฆ์มณฑลพายัพ และมณฑลมหาราช

พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นรองเจ้าคณะมณฑลภูเก็ต

พ.ศ. ๒๔๗๖ เป็นอนุกรรมการมหาเถรสมาคม

พ.ศ. ๒๔๘๑ เป็นเจ้าคณะอำเภอสัมพันธวงศ์

–บางรัก– พ.ศ. ๒๔๙๔

พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นเจ้าคณะธรรมยุตจังหวัดธนบุรี– นนทบุรี

–ปทุมธานี – พ.ศ. ๒๕๐๕

พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็นสมาชิกสังฆสภา

พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นเจ้าคณะจังหวัดธนบุรี – นนทบุรี–

ปทุมธานี (ธรรมยุต) – มรณภาพ

พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม–พ.ศ. ๒๕๐๗

พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม–พ.ศ. ๒๕๐๙

พ.ศ. ๒๕๐๙ เป็นกรรมการที่ปรึกษาศาสนสมบัติ

(พ.ศ. ๒๕๐๙–๒๕๑๑)

หน้าที่พิเศษ

พ.ศ. ๒๔๔๘ เป็นเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระมหา-สมณเจ้า (ได้ทำหน้าที่เลขานุการในพระองค์นี้ก่อนอุปสมบท เมื่ออุปสมบทแล้วก็คงทำต่อมาอีกหลายศก)

–เป็นบรรณารักษ์ห้องสมุดมหามกุฏราช-วิทยาลัย

-เป็นเลขานุการมหาเถรสมาคม

-เป็นกรรมการฝึกอบรมพระนวกะในวัดบวรนิเวศวิหาร

-เป็นผู้ฝึกพระเปรียญบางรูปให้ทำหน้าที่เลขานุการในพระองค์

พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นกรรมการสงฆ์วัดบวรนิเวศวิหาร

พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นเลขานุการพิเศษ ในการสอบธรรมสนามหลวง

พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นเลขานุการพิเศษ ตามเสด็จตรวจการคณะสงฆ์มณฑลนครสวรรค์

-เป็นกรรมการสงฆ์รับกระแสพระดำรัสพิเศษ ไปพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ที่มณฑลนครสวรรค์

พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นเลขานุการพิเศษ ตามเสด็จตรวจการคณะสงฆ์มณฑลอยุธยา

พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นกรรมการสงฆ์รับกระแสพระดำรัส ไปตรวจสอบปูชนียสถานโบราณวัตถุที่จังหวัดราชบุรี และจังหวัดเพชรบุรี

-เป็นเลขานุการพิเศษ ตามเสด็จตรวจการคณะสงฆ์มณฑลพิษณุโลก

พ.ศ. ๒๔๖๒ เป็นเลขานุการพิเศษ เรียบเรียงรายงานตรวจการคณะสงฆ์ และรายงานการสอบธรรมสนามหลวงในมณฑลพายัพและมณฑลมหาราช

พ. ศ. ๒๔๗๒ เป็นกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย

พ. ศ. ๒๔๗๕ เป็นกรรมการเถรสมาคมธรรมยุตประเภทประจำ

พ. ศ. ๒๔๗๖-๒๔๘๙ เป็นรองประธานกรรมการเถรสมาคมธรรมยุต

-เป็นประธานกรรมการออกหนังสือวารสาร ธรรมจักษุ ตอนหลัง เล่มที่ ๑๙

-เป็นพระอุปัชฌายะคณะธรรมยุต ประเภทวิสามัญ

พ. ศ. ๒๔๗๘ ตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง-วชิรญาณวงศ์ ไปดูการพระศาสนาในต่างประเทศ มีปีนัง ลังกาและอินเดีย พม่า ไปดูการพระ-ศาสนาในจังหวัดต่าง ๆ ของประเทศพม่า และประเทศกัมพูชาเป็นส่วนตัว

พ. ศ. ๒๔๙๐-๒๔๙๗ เป็นประธานกรรมการคณะธรรมยุตประจำปี รวม ๘ ปี

พ. ศ. ๒๔๙๘-๒๕๑๐ เป็นกรรมการคณะธรรมยุตประจำปี

พ. ศ. ๒๔๙๙ นั่งหัตถบาสฉลองพระเดชพระคุณสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า เนื่องในคราวทรงผนวช

การสาธารณูปการ

-เป็นผู้สนับสนุนการสร้างวัด สร้างอุโบสถวัดเนรัญ-ชราราม เพชรบุรี

-เป็นประธานกรรมการรื้อย้าย และสร้างวัดธาตุทอง

พระโขนง พระนคร

–เป็นผู้ริเริ่มสร้างวัดธรรมยุตบางวัด และสนับสนุนช่วยเหลือการสร้างวัดธรรมยุตบางวัดในจังหวัดระยอง

–เป็นประธานกรรมการสร้างมหาอุโบสถวัดสารนารถธรรมาราม ระยอง

–เป็นกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายบรรพชิต ในการบูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร

–เป็นผู้สนับสนุนช่วยเหลือการสร้างวัดธรรมมงคลปุณณวิถี พระนคร

–สร้างถังเก็บน้ำฝน –หอไตร– หอปริยัติธรรม – เตาเผาศพ ที่วัดตะเคียนงาม อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

–สร้างถังเก็บน้ำฝน–หอไตร – ถนน - เขื่อนหิน – ที่วัดสมมติเทพฐาปนาราม ปากน้ำประแส อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ฯลฯ

สมณศักดิ์
ครั้งอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร

พ. ศ. ๒๔๕๑ เป็นพระครูสมุห์

พ. ศ. ๒๔๕๔ เป็นพระครูอเนกสาวัน

พ. ศ. ๒๔๕๖ เป็นพระครูวินัยธรรม ฐานานุกรมในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทั้ง ๓ ตำแหน่ง

พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นพระครูสัญญาบัตรที่ "พระครูพุทธมนต์ปรีชา"

เมื่อมาอยู่วัดสัมพันธวงศ์

พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นพระครูเจ้าอาวาสพระอารามหลวงที่ "พระครูวิบูลย์ศีลขันธ์"

พ.ศ. ๒๔๗๑ เป็นพระราชาคณะสามัญที่ "พระเนกขัมมมุนี"

พ.ศ. ๒๔๗๔ เป็นราชาคณะชั้นราชที่ "พระรัชชมงคลมุนี พรหมจารีพรตนิวิฏฐ์กฤตยาทร ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี"

พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพในราชทินนนามเดิม

พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมในราชทินนนามเดิม

พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นพระราชาคณะเทียบรองสมเด็จพระราชาคณะ มีราชทินนนามตามสัญญาบัตรว่า "พระมหารัชชมังคลาจารย์ วิมลญาณอุดม พรหมจารีพรตนิวิฏฐ์ สาสนพิพิธคุณาภรณ์ ยติคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี"

พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นรองสมเด็จพระราชาคณะ มีราชทินนนามตามจารึกในหิรัณยบัฏว่า "พระมหารัชชมังคลาจารย์ วิมลญาณอุดม พรหมจารีพรตนิวิฏฐ์ พุทธศาสนกฤตยาทร ธรรมยุตติกคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี"

ปัจฉิมสมัย

พ. ศ. ๒๕๐๗ สุขภาพร่างกายเริ่มทรุดโทรม แต่คงไปไหนมาไหนได้ตามปรกติ จำได้ว่าวันหนึ่ง ท่านมีกิจธุระผ่านมาทางวัดเบญจมบพิตร จึงแวะลงชมเสาพระอุโบสถหรืออย่างไรจำไม่ได้ถนัด เกิดมีอาการวิงเวียนหน้ามืด ทำให้ซวนเซจะล้ม แต่ท่านก็ยังมีสติพยายามยืนนิ่งและนำยาหอมอินทรโอสถที่อยู่ในย่ามออกมาฉัน อาการค่อยดีขึ้นจึงกลับวัด นับแต่ครั้งนั้นมาอาการจุกเสียดแน่นหน้าอก มักจะมีอยู่เสมอแต่นาน ๆ ครั้ง นอกจากนั้นปัสสาวะมักจะมีโลหิตปนออกมาเสมอ ใสบ้าง ขุ่นบ้าง ไม่แน่นอน ก่อนเดือนมิถุนายน ได้รับการแนะนำจากศิษย์บ้าง จากผู้เคารพนับถือท่านบ้าง ขอร้องให้ท่านพักผ่อนเพื่อรักษาตัว ท่านจึงเข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลสงฆ์อยู่ระยะหนึ่ง แต่ท่านบอกว่าอยากกลับมาอยู่วัด เพราะอยู่ที่โรงพยาบาลแทนที่จะได้พักผ่อน กลับต้องนั่งสนทนากับผู้ที่ไปเยี่ยมมากกว่าอยู่ที่วัด เมื่อกลับมาอยู่ที่วัดแล้ว ได้เชิญนายแพทย์มาตรวจอาการและรักษาตัวอยู่เสมอ เมื่ออาการดีขึ้นครั้งใด ท่านก็มักจะออกตรวจงานก่อสร้างพระอุโบสถ บางครั้งท่านขึ้นไปตรวจงานถึงหลังคาพระอุโบสถ ทำให้วิตกว่าจะเป็นอันตรายแก่ท่าน ได้กราบเรียนขอร้องท่านอยู่เสมอ ท่านก็มักจะตอบว่ายังทำไหวก็ทำไป

พ. ศ. ๒๕๐๘ สุขภาพร่างกายทรุดโทรมลงตามลำดับ แต่อาการอื่นทั่วไปคงเหมือนเดิม คือ อ่อนเพลีย ฉันเพลได้น้อย จุกเสียดแน่น

หน้าอกมากบ้าง น้อยบ้าง เป็นครั้งคราว แต่เมื่อฉันยาแล้ว อาการที่เป็นอยู่ก็ค่อยเป็นปรกติ แต่เนื่องจากมีภาระกิจที่ท่านจะต้องทำมากมาย ทั้งในวัดนอกวัด ทั้งส่วนตัวและส่วนรวม บางครั้งต้องเดินทางไกลเกือบทั้งวัน แต่ท่านก็มิได้แสดงอาการท้อถอย ปรากฏว่าเมื่อเดินทางไกลกลับมาครั้งใด อาการแน่นจุดเสียดก็มักจะปรากฏแก่ท่านอยู่เสมอ ในปลายปีนี้ การลงทำกิจวัตรประจำวันที่พระอุโบสถของท่านต้องห่าง-เหินไปบ้าง เพราะระยะทางจากกุฏิถึงพระอุโบสถแม้จะไม่สู้ไกลเท่าไรนัก แต่สำหรับท่านในระยะนี้ บางทีต้องหยุดพักถึงสองสามครั้งเป็นอย่างน้อย เมื่อเข้าไปในพระอุโบสถจะนมัสการพระพุทธรูป ขณะที่กราบก็มักจะมีอาการหน้ามืด ต้องค่อย ๆ กราบ ค่อย ๆ ทำ แม้ท่านจะไม่ค่อยได้ไปทำกิจวัตรที่พระอุโบสถ แต่สำหรับที่กุฏิของท่าน ท่านก็ไม่เคยขาดทั้งเช้าทั้งเย็น โดยเฉพาะเรื่องการทำอุโบสถสังฆกรรม จะเจ็บไข้ได้ป่วยขนาดไหน ถ้ายังเดินได้ท่านไม่ยอมขาด เมื่อครั้งหกล้มกระดูกโคนขาหัก ก็ยังต้องหามเก้าอี้ที่ท่านนั่งไปพระอุโบสถ เพื่อทำอุโบสถสังฆกรรม

พ.ศ. ๒๕๐๙ สุขภาพร่างกายของท่านทรุดโทรมมากขึ้น อ่อน-เพลีย ฉันภัตตาหารน้อย อาการทั่วไปเหมือนเดิม มีจุกเสียดแน่นหน้าอกบ่อยครั้ง แต่ละครั้งมีอาการแน่นอยู่นานกว่าเดิม ส่วนปัสสาวะนั้นคงมีโลหิตปนออกมาอยู่เสมอ เมื่อได้พักผ่อนร่างกายพอสมควร อาการก็ดีขึ้นบ้างแต่ก็ไม่น่าไว้ใจ เมื่อต้องใช้ความคิดหรือได้รับความกระทบ

กระเทือนทางจิตใจ ก็จะเกิดอาการผิดปรกติ คือ แน่นหน้าอกขึ้นอย่างกระทันหัน เพราะฉะนั้น การงานบางอย่างแม้จะไม่เป็นที่พอใจของศิษยานุศิษย์ ก็ไม่มีผู้ใดจะทำให้ท่านกระทบกระเทือนใจ นอกจากจะปล่อยให้เป็นไปตามอัธยาศัยและความประสงค์ของท่าน ว่ากันตามความเป็นจริงก็คือ ไม่กล้าที่จะเสี่ยงกับความตาย อันอาจจะเกิดขึ้นแก่ท่านได้ทุกขณะ ทั้งการงานและกิจธุระก็มีมากขึ้น เคยกราบเรียนขอให้ลาออกจากตำแหน่งหน้าที่การงานบางอย่างเสียบ้าง จะได้มีเวลาพักผ่อนร่างกายเพื่อให้สุขภาพดีขึ้น ท่านได้บอกให้ทราบว่าท่านเองก็ปรารถนาเช่นนั้น เคยปรารภกับพระเถระผู้ใหญ่บางท่านดูแล้ว ก็ถูกขอร้องให้ช่วยกันไปก่อน ก็ไม่ทราบว่าจะทำอย่างไรเหมือนกัน ไม่ใช่จะหวงหรือกีดกันเพื่อตนเลย ทำมามากแล้ว เวลานี้รู้สึกเหนื่อยหน่ายเต็มที ท่านเองก็ทราบดีว่าตัวท่านเองคงจะมีชีวิตอยู่ไปอีกไม่กี่วัน ท่านเคยคาดคั้นให้ลองร่างงบประมาณการใช้จ่ายในการเผาศพใหญ่ ๆ ที่ต้องใช้โกศมาประกอบเกียรติยศถึงสองสามครั้ง กราบเรียนท่านว่าอย่าได้เป็นห่วงเลย ถ้าเป็นอะไรลงไปศิษย์ทั้งหลายคงจะพร้อมใจกันทำเอง ท่านก็บอกว่า ตัวท่านเองท่านไม่เป็นห่วงหรอก ตายแล้วก็แล้วกัน แต่เหตุการณ์ที่เป็นอยู่ขณะนี้ท่านทราบดี จึงเป็นห่วงว่าจะมาเดือดร้อนทุกข์ยากเพราะท่าน ตายแล้วบรรจุหีบตั้งสวดกันสักสองสามวันแล้วเผาเลยจะดีกว่า

พ.ศ. ๒๕๑๐ ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม ถึงวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์

เวลาประมาณ ๑๓.๐๐ น. อาการทั่วไปเหมือนเดิม แต่ระหว่างวันที่ ๑๔-๑๕ กุมภาพันธ์ มีอาการขัดเบา ปัสสาวะไม่ออก เมื่อฉันยาขับปัสสาวะเข้าไป ปัสสาวะได้ตามปรกติ แต่มีโลหิตปนออกมา ใสบ้างขุ่นบ้างอยู่อย่างเดิม จนถึงเวลา ๑๔.๐๐ น. เศษ เข้าห้องน้ำเนื่องจากสุขภาพทรุดโทรมอยู่แล้ว ขณะที่ปัสสาวะอยู่นั้นเกิดมีอาการมึนศีรษะหน้ามืด ฟุบลงไปข้างอ่างสรงน้ำ เมื่อช่วยกันยกขึ้นนั่งบนเก้าอี้แล้วอาเจียนออกมาเป็นอาหารบ้าง กากยาที่ฉันเข้าไปบ้าง เป็นโลหิตที่แข็งตัวจับกันเป็นก้อนคล้ายเลือดหมูมากพอควร ได้ให้คนนำไปตรวจที่สถานพยาบาล ในขณะนั้นได้รับรายงานว่า เป็นโลหิตที่ออกมาจากแผลในกระเพาะอาหาร จากนั้นก็มีแต่อาการแน่นจุกเสียดบริเวณหน้าอกถี่ขึ้น อาเจียนมีโลหิตออกอีกเป็นครั้งคราว สงบและทุเลาเป็นพัก ๆ แต่แล้วก็กลับเป็นเหมือนเดิมอีก ได้เชิญนายแพทย์มาตรวจอาการ ก็ได้รับคำแนะนำ ให้รีบนำเข้ารับการพยาบาลที่โรงพยาบาลใดโรงพยาบาลหนึ่งโดยเร็วที่สุด เพราะอาการที่เป็นอยู่ในขณะนี้คือ ความดันโลหิตต่ำมาก อยู่ในขั้นอันตราย โลหิตน้อยอาจจะขึ้นเลี้ยงสมองไม่พอ ได้ติดต่อโรงพยาบาลหลายแห่ง เมื่อติดต่อได้แล้วกราบเรียนท่านว่าจะนำไปโรงพยาบาล ท่านปฏิเสธไม่ยอมไป บอกว่าจะตายก็ขอให้ตายอยู่ที่นี่ไม่ควรที่จะไปนำศพกลับมาจากโรงพยาบาล หามศพจากกุฏิขึ้นหอไตรใกล้ดีกว่า ตกลงว่าในคืนวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ นี้ ไม่มีผู้ใดที่จะสามารถกราบเรียนท่านให้ตกลงใจไปรับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลได้ เวลา

ประมาณ ๒๔.๐๐ น. ได้เชิญนายแพทย์จากโรงพยาบาลตำรวจมาตรวจอาการอีกครั้งหนึ่ง ได้รับคำแนะนำเช่นเดียวกัน แต่เนื่องจากเป็นเวลาดึกมากแล้ว นายแพทย์จึงถวายยานอนหลับให้ฉัน อาการสงบไปได้ประมาณ ๒–๓ ชั่วโมง เวลาประมาณ ๐๑.๓๐ – ๐๒.๐๐ น. อาการดังกล่าวเกิดขึ้นเหมือนเดิม คราวนี้รู้สึกว่าจะมากขึ้นอีก จึงถวายยานอนหลับให้ฉันอีก ๑ เม็ด อาการดังกล่าวสงบไปจนถึงเช้า

วันเสาร์ที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๐ ตั้งแต่เวลา ๐๖.๐๐-๑๒:๐๐ น. ก่อนนำส่งโรงพยาบาลมีอาการจุกเสียด แน่นหน้าอกเกิดขึ้นอีกเป็นระยะและอ่อนเพลียมากขึ้น เมื่อนำส่งโรงพยาบาลแล้ว บรรดานายแพทยพยาบาลหลายท่าน ได้ถวายการรักษาเป็นอย่างดีในทันทีที่ไปถึง ให้อ๊อคซิเจน ให้น้ำเกลือ ฉีดยาระงับเวทนา เจาะโลหิตไปตรวจ และให้โลหิตในเวลาต่อมา ตรวจสอบความคันของโลหิตและระบบการทำงานของหัวใจอย่างละเอียด นายแพทย์ผู้พยาบาลแจ้งให้ทราบว่า หากนำท่านเข้าโรงพยาบาลช้ากว่านี้ก็คงไม่มีทางช่วยชีวิตท่านได้เลย นอกจากนั้นได้ออกปากชมท่านว่า ท่านใจเข้มแข็งมาก อาการหนักเหลือเกิน ถ้าเป็นคนไข้ทั่วไปก็หมดสติไปแล้ว ความจริงก็เป็นเช่นนั้นเพราะท่านมีสติดีพูดกับพระพยาบาลที่ไปส่งจนถึงโรงพยาบาลอยู่ตลอดเวลา ว่าเจ็บปวดที่ตรงไหน หลังจากนั้นประมาณ ๑๕ วัน อาการของท่านก็พ้นอันตราย ดีขึ้นตามลำดับ ไม่ต้องให้อ๊อคซิเจน แต่ยังต้องให้โลหิตช่วยอยู่เป็นครั้งคราว ทั้งนี้เพราะปัสสาวะยังไม่ปรกติ มักจะมีโลหิตปน

ออกมาอยู่เสมอต่อมานายแพทย์วินิจฉัยว่า จะต้องผ่าตัดทางเดินของปัสสาวะ เพราะมีเนื้องอกอยู่ภายใน เมื่อกราบเรียนให้ท่านทราบ ก็ไม่แสดงอาการขัดข้อง ยินยอมให้นายแพทย์ทำการผ่าตัดให้ตามประสงค์

วันพุธที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๑๐ นายแพทย์ถวายการผ่าตัดเนื้องอกที่ตรวจพบในช่องทางเดินของปัสสาวะให้ แต่ก็มีปัญหาในเวลาต่อมา เมื่อนายแพทย์เอาสายยางที่สอดไว้ในหลอดปัสสาวะออก เวลาปัสสาวะจะมีอาการเจ็บและแสบ ทำให้เกิดเวทนาในทุกคราวไป แม้อาการทั่วไปจะดีเหมือนก่อนผ่าตัดแล้วก็ตาม สำหรับเนื้องอกที่ผ่าตัดออกมานั้น หลังจากที่นำไปเพาะเชื้อตามวิธีการของแพทย์แล้ว ปรากฏว่ามีเชื้อมะเร็งอยู่ด้วย เพื่อป้องกันการลุกลามของโรคนี้ นายแพทย์ลงความเห็นว่าควรจะได้รับการฉายรังษีด้วย เมื่อท่านได้รับการฉายรังษี ๓ ครั้งก็ต้องหยุด เพราะรู้สึกว่ากำลังจะสู้ไม่ไหวมีอาการไข้และท้องเสียอยู่หลายวัน ต่อจากนั้นอาการอื่นที่เคยดีก็มีแต่ทรงและทรุดลงตามลำดับ นายแพทย์ต้องให้อ๊อคซิเจน ให้โลหิต ให้ยาเพิ่มความดันโลหิต ให้น้ำเกลือช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลา หลายวันต่อมาอาการทั้งหลายไม่ดีขึ้นเลย ทุกขเวทนาหลายอย่างปรากฏขึ้นในระยะนี้ แต่ท่านก็คงจะทราบดีว่าอะไรเป็นอะไร จึงมิได้แสดงอาการหวั่นไหวต่อมรณภัยให้ปรากฏแก่ศิษย์และผู้พยาบาล ท่านอดกลั้นทนทานต่อสู้ทุกขเวทนานั้นอย่างเต็มที่ และมีสติดีอยู่ตลอดเวลา ปรากฏว่าเวลามีผู้ไปเยี่ยมกราบเรียนให้ท่านทราบ ก็จะลืมตาขึ้นมองดูผู้นั้น แสดงอาการรับทราบและขอบพระคุณผู้ไปเยี่ยมทุกครั้ง

วันพฤหัสบดีที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๑๐ ทุกขเวทนาบังเกิดขึ้นกับท่านอย่างสาหัส นายแพทย์มาตรวจอาการและถวายการผ่าตัดเจาะเอาหนองออกจากไตเมื่อเวลาประมาณ ๑๕.๐๐ น. ต่อจากนั้นเวทนาสงบลง หลับและตื่นบ้างเป็นระยะ จนถึงเวลาประมาณ ๒๔.๐๐ น. มรณสัญญาปรากฏขึ้นได้แจ้งให้นายแพทย์ทราบ นายแพทย์ได้ช่วยแก้ไขด้วยวิธีการต่าง ๆ อย่างสุดความสามารถ อัสสาสะ ปัสสาสะของท่านอ่อนลงทุกขณะตามลำดับจนหมดสิ้นไป ชีวิตของท่านถึงอวสานด้วยกาลมรณะเมื่อเวลา ๑๓.๑๐ น. ณ ห้องพยาบาลในโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าฯ พญาไท ชนมายุของท่านรวมได้ ๘๐ ปี ๑๑ เดือน ๑๓ วัน พรรษา ๖๑

การศพ

วันศุกร์ที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๑๐ เวลา ๑๗.๐๐ น. เชิญศพกลับวัดสัมพันธวงศ์ รอรับพระราชทานน้ำสรง ณ กุฏิของท่าน เวลา ๑๘.๐๐ น. รับพระราชทานน้ำสรงศพแล้วครองไตรพระราชทาน เจ้าพนักงานถวายเครื่องสุกำนำลงสู่ลองใน แล้วเชิญไปประดิษฐานเพื่อการบำเพ็ญกุศลที่ตึกห้องสมุดชั้นล่าง เจ้าพนักงานประกอบโกศแปดเหลี่ยม แวดล้อมด้วยเครื่องสูงตามเกียรติยศ ทรงพระกรุณาพระราชทานให้มีพระพิธีธรรม สวดพระอภิธรรมเป็นของหลวง ๓ คืน

ต่อจากนั้น คณะศิษยานุศิษย์ ผู้เคารพนับถือ ทั้งบรรพชิตคฤหัสถ์ได้บำเพ็ญกุศลถวายเป็นการคณะบ้าง เป็นส่วนบุคคลบ้างทุกวัน จนถึง

๑๐๐ วัน คณะกรรมการมหาเถรสมาคม อันมี เจ้าพระคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นประธาน เสด็จมาทรงบำเพ็ญกุศลสตมวารอุทิศถวาย เมื่อพ้นจาก ๑๐๐ วันแล้วก็มีผู้ที่เคารพนับถือมาบำเพ็ญกุศลอุทิศตลอดมาจนถึงวันพระราชทานเพลิง

อนึ่ง ในการบำเพ็ญกุศลส่วนบุพพภาคของการออกเมรุนั้น เจ้าพระคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต โปรดให้คณะสงฆ์ธรรมยุตรับเป็นเจ้าภาพ นับเป็นพระกรุณาอย่างสูง เป็นเกียรติแก่วัดสัมพันธวงศ์แก่พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ ตลอดจนศิษยานุศิษย์ อย่างหาที่เปรียบมิได้

ทิฏฐานุคติ

ประวัติของพระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ (นิทฺเทสกเถระ เทศ วิทยานุกรณ์) นี้ อาจมีความบกพร่องก็จำต้องขอประทานอภัยในความผิดพลาด ซึ่งอาจเกิดขึ้นด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ สำหรับบทอวสานที่จะเรียบเรียงต่อไปนี้เป็นเพียงอัธยาศัยส่วนท่านที่ได้บำเพ็ญเป็นกิจวัตร เพราะกรณียกิจอันใดที่เป็นหน้าที่ของพระเถระชั้นผู้ใหญ่จะพึงบำเพ็ญ กรณียกิจอันนั้นท่านก็ได้กระทำแล้วด้วยความเหมาะสมทุกประการ พระเถระที่ดีนั้นจะประกอบด้วยคุณสมบัติประพฤติดี

ปฏิบัติชอบอย่างไรบ้างนั้น บรรดาเหล่าศิษยานุศิษย์ของท่านต่างพากัน รู้สึกตัวเองว่าเป็นผู้มีวาสนาอย่างใหญ่หลวง ที่ได้ท่านเป็นอุปัชฌาย์-จารย์ อันคุณสมบัติที่ดีเด่นควรเป็นทิฏฐานุคติของท่านก็มีอยู่หลายอย่างหลายประการ แต่นั้นก็มิได้หมายความว่าจะมีแต่ท่านผู้เดียวเท่านั้นก็หามิได้ พระเถระผู้ใหญ่ทั้งหลายที่ท่านดำรงความดีเด่นเป็นที่เคารพสักการะของเราท่านก็ยังมีอีกมากมาย แต่ละท่านก็ล้วนแล้วแต่มีความหมายความสำคัญ เป็นปูชนียบุคคล เป็นที่เคารพนับถือบูชาของบรรดาศิษยานุศิษย์ทั่วไปแทบทั้งนั้น ข้อสำคัญในที่นี้ก็เพียงที่จะสนองพระเดชพระคุณท่านในฐานที่เป็นปูชนียบุคคล มีพระคุณเกื้อกูลศิษย์ประดุจบิดาบังเกิดเกล้าให้ปรากฏเกียรติคุณยั่งยืนสืบไปเท่านั้น เพราะพิจารณาเห็นว่าอัธยาศัยบางส่วนเป็นสิ่งที่ควรจะยกย่องให้ปรากฏเป็นแบบอย่างที่ดีของศิษยานุ-ศิษย์ต่อไปได้ โดยทั่วไปท่านประพฤติตนให้มีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่ถือเราถือเขา ตรงไปตรงมา ไม่มีมายาแง่งอน ไม่รบกวนใคร พอใจในการเสียสละสิ่งของเครื่องใช้ที่ได้มาให้เป็นบุญเป็นกุศลทั้งสิ้น สิ่งของเครื่องใช้ที่ได้มา ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นของดีมีค่ามากน้อยแค่ไหน ท่านไม่สนใจ มอบให้เป็นหน้าที่ของผู้อยู่ใกล้ชิดเก็บทำตามลำพัง เมื่อต้องการก็ขออนุญาตจากผู้เก็บรักษา ให้จัดหามาตามที่ต้องการ นอกจากสิ่งของบางอย่างที่ท่านพิจารณาเห็นว่า จะเป็นประโยชน์ยั่งยืนก็สั่งให้มอบหมายเป็นสมบัติของวัดสัมพันธวงศ์บ้าง บริจาคให้เป็นสมบัติของวัดอื่น

บ้าง ตามแต่จะเห็นสมควร ท่านไม่ห่วงใยอาลัยอาวรณ์ในเรื่องเหล่านี้เลย ได้ทราบว่าท่านมอบกุญแจกุฏิของท่านและปลงบริขารทั้งหลายให้คณะกรรมการสงฆ์มาตั้งแต่ครั้งตามเสด็จสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ไปประเทศอินเดีย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ปรากฏว่าเมื่อท่านกลับมาจากประเทศอินเดียแล้ว ท่านก็ไม่ยอมรับกุญแจและบริขารทั้งหลายคืนจนตลอดชีวิตของท่าน ต่อมาในระยะหลังประมาณ ๒-๓ ปีมานี้ มีผู้ถือวิสาสะขณะที่ท่านไม่อยู่ หรือเปิดประตูกุฏิทิ้งไว้ ขึ้นไปหยิบฉวยเอาสิ่งของต่าง ๆ ตามชอบใจ ระวังไม่ไหวจึงต้องปิดประตูกุฏิไว้ทำให้ท่านขึ้นลงไม่สะดวก จึงทำลูกกุญแจประตูถวายให้ท่านใช้ไขประตูขึ้นลงตามสะดวก ด้วยเหตุที่ท่านไม่เคยถือกุญแจมาเป็นเวลานาน ทำให้ท่านมักจะลืมทิ้งไว้ในที่ต่าง ๆ บางครั้งกุญแจดอกนี้ถูกส่งไปรษณีย์มาจากที่ไกล ๆ เพราะท่านไปลืมทิ้งไว้อยู่เสมอ ๆ ทั้งนี้ความผูกพันในเรื่องสิ่งของบริขารทั้งหลาย จึงไม่มีอยู่ในภาวะจิตของท่านตราบจนอวสาน ท่านไม่ต้องปลงบริขารหรือทำพินัยกรรมให้ผู้ใด เป็นการตัดเครื่องกังวลใจไปได้อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งทำให้ท่านเบากายเบาใจ ประพฤติพรตพรหมจรรย์สะดวกสบายตลอดอายุของท่าน แม้จะไม่ถึงขั้นอาหุไนยบุคคล ปาหุไนยบุคคล จนถึงเป็นเนื้อนาบุญของโลกตามพระพุทธภาษิต แต่ท่านก็ประพฤติปฏิบัติเป็นผู้ควรของคำนับ ควรของต้อนรับ ควรแก่ของทำบุญ ควรกราบไหว้บูชาเป็นเนื้อนา

บุญของศิษยานุศิษย์ ญาติมิตรและผู้เคารพนับถือในท่านได้เป็นอย่างดี ตลอดชีวิตของท่าน ด้วยประการฉะนี้.

พระครูปลัดสุวัฒนมงคล
(ประจวบ นนฺทปญฺโญ)
๖ กันยายน ๒๕๑๐

✱พระครูปลัดสุวัฒนมงคล (ประจวบ นนฺทปญฺโญ)
เป็นสัทธิวิหาริกใน พระเดชพระคุณ พระมหารัชชมังคลาจารย์ เป็นเลขานุการวัดและผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธงวงศ์ กรุงเทพฯ

ต่อมา ย้ายจากวัดสัมพันธวงศ์ มาเป็นเจ้าอาวาสวัดตรีรัตนาราม อ.เมือง จ.ระยอง ได้รับโปรดพระราชทานสมณศักดิ์สุดท้ายเป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ในราชทินนามที่ "พระเทพวราภรณ์" เป็นเจ้าคณะจังหวัดระยอง (ธ) มรณภาพเมื่อ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๐ สิริอายุ ๘๖ ปี พรรษา ๖๔

✱ข้อมูลประวัติ
หนังสืออนุสรณ์ ในโอกาสที่ คณะธรรมยุตบำเพ็ญกุศล อุทิศถวาย พระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสโก) วัดสัมพันธวงศ์ วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๐ จัดพิมพ์โดย คณะสงฆ์วัดสัมพันธวงศ์

แหลมแม่พิมพ์